

אמצעים לצמצום התודעה

ארי בן אריה

ראיית העולם המודרנית מתאפיינת בשאיפה להגדיל את חדות התבוננותו של האדם בעולם. הפרספקטיבה הדתית, מנגד, ממלאת פונקציה שונה: היא נוטה על פי רוב להתבונן בעולם ברזולוציה נמוכה ובקנה מידה קטן. הדת איננה אפוא תפיסת עולם שגויה שיש להתפכח ממנה, אלא חשיפה אחרת של העולם, כזאת שבוחרת לקחת צעד אחורה ולהדגיש את קווי המתאר הבסיסיים שלו

ינואר 2025

ה אם לדת יש עדיין משהו לספר לנו? רבים חושבים היום שלא, ששמענו מספיק, שמסגרות המחשבה שמציעה לנו הפרספקטיבה הדתית אינן רק שגויות וארכאיות אלא במקרים רבים גם משמשות צידוק לאפליה, הדרה, פונדמנטליזם, דיכוי ואלימות. בגבולות הדיון האינטלקטואלי נפוצה דעה זו בקרב מי שמכונים "האתאיסטים החדשים", שעימם נמנים באופן מסורתי ריצ'רד דוקינס, כריסטופר היצ'נס, דניאל דנט וסם האריס. אלה מבקשים לשאת את לפיד הרציונליות, החקירה המדעית והנאורות ולמגר באמצעותו את הדוגמטיות הדתית ואת הפתולוגיות שצומחות בעקבותיה, לטענתם. אפשר לומר שהם מבקשים להגשים את תזת "הסרת הקסם מן העולם" שתיאר מקס ובר עוד בראשית המאה העשרים, שלפיה תהליכי החילון, הקפיטליזם והמדע עתידים למגר את האמונה הדתית מן המרחב הציבורי והתודעתי.

אך כיום מתגברת הקריאה להתפכח מתזת ההתפכחות של וובר. יש הטוענים כי אנו עדים דווקא למגמה של "היקסמות מחודשת": הדת לא רק שאינה נסוגה כיום מהמרחבים הציבוריים והתודעתיים, אלא גם מוצאת דרכים חדשות לפרוח בהם. גם כאן, קולות רבים בשדה האינטלקטואלי מתרגמים תפיסה זו להפצרה נורמטיבית ומבקשים לשוב ולהכיר בתפקידה המהותי של הדת בחיי האדם, מתוך הבנה שיש לה היבטים אתיים, רוחניים וקהילתיים חשובים וחסרי תחליף. דווקא השיבה אל ה"מסתורין" - אל מה שמעבר ליכולת התפיסה האנושית - יכולה, כך הם טוענים, לשמש מענה הולם למשברי העת הזאת ולגישה התועלתנית והטכנולוגית יתר על המידה שהועלתה על נס בעידן המודרני, ואשר תוצאותיה השליליות ניכרות היטב.

מאמר זה מבקש לתמוך בגישתם של המצדדים בחשיבותה של הפרספקטיבה הדתית בזמננו ולטעון שלדת יש עדיין משהו לספר לנו, וכדאי לנו להקשיב לה; נקודת המבט שעליה הוא מתבסס תאפשר לנו להתמקד לא בתוכן של הפרספקטיבה הדתית, אלא בצורה הייחודית שבה היא מבקשת לתווך לנו את העולם. במילים אחרות, המאמר לא יבקש לסנגר על אמיתותה של הפרספקטיבה הדתית אלא לטעון שהיא חושפת את העולם באופן שונה מזה של הפרספקטיבה הרציונלית והמדעית, ושהיא נושאת תפקיד חשוב בחיינו הפנימיים והציבוריים.

כדי לדון באופן שבו הדת מתווכת לנו את העולם אשתמש במונחים "מפה הכרתית", "רזולוציה" ו"קנה מידה", הלוקוחים מתחום לימודי המדיה. מפה הכרתית פירושה האופן שבו אנו מייצגים ודוגמים את המציאות בתוך השדה המנטלי הפנימי שלנו. רזולוציה היא מידת הפירוט של מפה הכרתית נתונה: כמו בתמונה דיגיטלית, המתווכת את המציאות דרך כמות משתנה של יחידות צבע - פיקסלים - גם המפות ההכרתיות שלנו דוגמות את המציאות ברמת פירוט משתנה. כך למשל, אם נתבונן במלחמה שהיא מנת חלקנו מאז שבעה באוקטובר, אפשר לתפוס אותה בהכרתנו ברזולוציה גבוהה - כלומר ביצירת מפה מנטלית מפורטת המתחקה במדויק אחר תנועת הכוחות הפוליטיים, הצבאיים והאזרחיים שבה - ואפשר גם לתפוס אותה ברזולוציה נמוכה יותר, אם כמופע נוסף של הסכסוך הישראלי-פלסטיני אם כהתגלמות של האלימות והכאב שמלווים את המצב האנושי מראשית הקיום. באופן דומה, כל תופעה שתעלה בהכרתנו תתמקם על ציר שנע בין חשיפת קווי המתאר הרחבים והכוללניים שלה ובין שרטוט מדויק ומפורט של המרווחים ביניהם.

כל תופעה שנתבונן בה, ברזולוציה נמוכה או גבוהה, תהיה שרויה תמיד במארג רחב יותר של תופעות ותכלול בתוכה תת-תופעות שמרכיבות אותה. קנה המידה הוא היכולת ההכרתית שלנו לנוע בין רמות אלו. אם כן, קנה מידה ורזולוציה משמשים כשני פרמטרים שבאמצעותם פוגשת ההכרה שלנו את המציאות; הראשון עניינו רוחב היריעה של ההבנה שלנו, ואילו השני מתייחס לרמת הפירוט שבה אנו תופסים את הדברים.

המודרנה כהעלאת הרזולוציה

ככלל, הפרספקטיבה המודרנית - המבוססת על רציונליזם, אמפיריציזם והיסק מדעי - מונעת מן השאיפה לחדד את התמונה, להגדיל את הרזולוציה של ההתבוננות בעולם. האדם המודרני רואה את עצמו כמי שעמל אט אט על מיפוי שיטתי של העולם; מקטגוריות ההבנה הדלות והמעטות של התרבויות המסורתיות הוא שעט קדימה בהדרגה ויצר ללא הרף קטגוריות חדשות ומפות מפורטות יותר ויותר. בעיני רוחו, הוא עושה זאת הן מתוך התמקדות הולכת וגוברת בתופעות הפרטיקולריות המרכיבות את העולם (הגדלת קנה המידה), הן מתוך שרטוט סכמטי שמבאר ומארגן תופעות אלו (הגדלת הרזולוציה). מדובר אפוא בתנועה כפולה, שאותה אפשר להקביל להתפתחות הרעיונית והסוציולוגית של גופי המדע המודרניים: התמקדות בציר אורך מחד גיסא, ויצירת הסתעפויות דיסציפלינריות ומיפויים מדעיים סיסטמטיים רחביים מאידך גיסא.

הפרספקטיבה הדתית, לעומת זאת, ממלאת פונקציה שונה. היא קשורה להתבוננות שעל פי רוב מאופיינת ברזולוציה נמוכה ובקנה מידה קטן. הדבר מתבטא בין השאר בקוסמולוגיה הדתית, הדגם של העולם שתרבות דתית מציעה למאמיניה, המשקפת מפה ברזולוציה נמוכה. היא מזמינה את המאמין לעבד את אינסוף מרכיבי העולם המפגיזים את הכרתו בכל עת באמצעות מערכי סמלים מכלילים ודלים ("יין ויאנג", "שלוש הגונות", "עשר הספרות", "השילוש הקדוש", ועוד ועוד). הדבר ניכר גם בתפיסות הישועה ההיסטוריות של הדת שאנו מכנים לעיתים "משיחיות", "אסכטולוגיה" או "סוטרולוגיה", המשרטטות את השתלשלות אירועי ההיסטוריה הקוסמית והאנושית במשיחות עבות של המכחול, בקווי מתאר עבים במיוחד. הקוסמולוגיה הדתית ותפיסת ההיסטוריה שלה שזורות זו בזו, כמובן, ומתאחדות במסגרת המיתוס המכונן של דת נתונה. מונח המיתוס, במקרה זה, משקף מפה הכרתית דלה שדוגמת וממפה את הזמן (תנועת ההיסטוריה) והמרחב (הקוסמולוגיה) ברזולוציה נמוכה ובקנה מידה קטן.

במאה השנים האחרונות אנו עדים לתהליך שבמסגרתו מגמות החילון, הנאורות והמודרנה מיצבו וממשיכות למצב את הדומיננטיות של המפה בעלת הרזולוציה הגבוהה, ולערער על תוקפה ומעמדה של מפת העולם בעלת הרזולוציה הנמוכה וקנה המידה הקטן. כאמור, תהליך הרציונליזציה של העולם, כפי שהתעצב בפרספקטיבה המדעית, התבטא במיפוי של העולם לכדי תחומים ומרחבים פרטיקולריים, נבדלים ומובחנים. תהליך זה של סכמטיזציה הכרתית לווה בהכרח בדרישה לפרום התבוננויות מסורתיות, דתיות ו"פרימיטיביות" ששזרו יחדיו תופעות בעולם (למשל את כוכבי השמיים, כוחות הטבע וחיי החברה האנושיים) והציעו להן הסברים סיבתיים בקנה מידה קטן. בהתבוננות מבעד לעדשה המדעית, המבקשת להביא לידיעה רציונלית של העולם, התבוננויות אלו נתפסו כהכללות פשטניות שאינן עומדות בסטנדרט האמפירי והמדעי ולכן יש להותירן מאחור. כך מסגרה למעשה הפרספקטיבה המדעית את התקדמות ידיעותיו של האדם על העולם כתהליך ליניארי בהכרח, הנע מן הקטגוריות המנטליות המעטות של העולם המסורתי, הדתי והפרימיטיבי אל החשיפה המדעית, המפורטת יותר ויותר.

כתוצאה מכך, תקופתנו מגלמת ברובה התנערות מן המפה ההכרתית בעלת הרזולוציה הנמוכה ומהתבוננות בעולם בקנה מידה קטן; המפות האלה עדיין קיימות בשולי המרחבים ההכרתיים והתרבותיים (מסיבות שנגיע אליהן בהמשך), אך הן נחשבות לפרספקטיבות שגם אם אנו יכולים להחזיק במרחב ההכרתי הפרטי שלנו, הן אינן משקפות חשיפה תקפה של העולם.

המפה אינה השטח

כדי להתחיל ולאתגר את התמצבות המפה בעלת הרזולוציה הגבוהה וקנה המידה הגדול כמפה הדומיננטית והבלעדית של זמננו, יש להתעכב תחילה על שתי הנחות המוצא שעליה היא מבוססת. הראשונה היא ש"המפה היא הטריטוריה", כלומר קיימת קורלציה בין האופן שבו העולם מופיע בהכרתנו ובין ההרכב הממשי שלו. את ההבחנה בין "מפה" ל"טריטוריה" בהקשר זה הציע בשנות השלושים הבלשן והסמנטיקאי אלפרד קורז'יבסקי במטרה להבחין בין הממד האונטולוגי של המציאות (השטח) ובין הייצוג המנטלי שלה בגבולות ההכרה האנושית (המפה). ההנחה השנייה היא שהעולם

מורכב מחלקיקים מתוחמים, מוכללים ומובדלים השזורים יחד באופן סיסטמטי, כלומר פועלים יחד לפי חוקיות ברורה. הנחות אלו מספקות למעשה דלק רעיוני עבור התפיסה המדעית המודרנית, המתיימרת כאמור למפות באופן סיסטמטי וממוקד את מרכיבי העולם הממשי.

הבעיה היא ששתי הנחות אלו שגויות מיסודן. באופן מעניין, פסילתן עולה ממגוון רחב של תורות, דיסציפלינות והוגים המצביעים כולם כאחד על העובדה שהעולם מתהווה תמיד באופן מורכב, דינמי וכאוטי יותר מהרדוקציה שלו לכדי מפה מנטלית סיסטמטית כזו או אחרת. פילוסופיה מטריאליסטית עכשווית, למשל, מראה שאת העולם יש לתפוס לא כמורכב מחלקים מוגדרים היטב ומתוחמים אלא דווקא כמורכב ממכלולים, כלומר מיחידות רשתיות, שזורות ותמיד-ייחודיות שכוללות מספר רב של מערכות יחסים. בניגוד לחלקיק, המשקף תפיסה סטטית וחד-משמעית של העולם, המכלול הוא ישות תהליכית המתהווה באופן לא ליניארי, ומרכיביו מתערבבים, מתפצלים, מתנגשים ומתמזגים זה עם זה ללא הרף. המורכבות והתהליכיות של המכלול גורמים לכך שאי-אפשר לתחם אותו באופן סכמטי, סיסטמטי וסדור במסגרת מפה מנטלית. המפה המנטלית שלנו, אפשר אז לומר, מדומה להנחת מסגרת תמונה על נהר גועש; היא לעולם תחמיץ את העושר והמורכבות של העולם.

יש לציין כי הטענה ש"המפה אינה השטח" אינה תוצר של ספקולציה פילוסופית בלבד. בעת הזאת היא עולה גם מתוך המדעים הריאליים, המבקשים למפות את העולם בפירוט הרב ביותר. בתחומי הפיזיקה והמתמטיקה, למשל, ניכר פעם אחר פעם שהמפות השונות שבאמצעותן אנו מבקשים להבין תופעות בעולם אמנם מספקות מודלים הסבריים שנכונים בזמן ובמקום מסוימים, אבל הן תמיד חלקיות. לדוגמה, תורת היחסות הכללית של איינשטיין, אף שהיא מדויקת ברמות מקרוסקופיות, אינה מסבירה תופעות כמו שדות כבידה קוונטיים. באופן דומה, המודל הסטנדרטי של פיזיקת החלקיקים, על אף יעילותו בתיאור הכוחות היסודיים והחלקיקים בטבע, אינו יכול להסביר תופעות כמו חומר אפל או אנרגיה אפלה.

יתרה מזו, יש תופעות שמאתגרות ואף מקריסות את עצם יכולתנו לערוך מיפוי מדעי. עקרון אי-הוודאות של הייזנברג מציב מגבלות יסודיות על מידת הדיוק שבה אפשר למדוד צמדי תכונות פיזיקליות, ותיאוריית הכאוס מראה כיצד מערכות פשוטות יחסית יכולות להפגין התנהגות בלתי ניתנת לחיזוי בטווח הארוך. דוגמאות אלו רומזות לנו שאף כי התודעה האנושית מבקשת למפות את העולם באופן סיסטמטי ומוכלל, העולם אינו מאפשר זאת.

אבל לא חייבים לפנות אל הפילוסופיה או אל המדעים המדויקים כדי להיווכח שתיאור סכמטי, סיסטמטי ואמפירי של העולם אינו העולם עצמו; אפשר פשוט לפנות אל הניסיון היומיומי שלנו. נסו למשל לתאר את החדר שבו אתם יושבים ברגע זה ולמנות את מרכיביו השונים; גם אם יעמוד לרשותכם זמן בלתי מוגבל לצורך המשימה ותוכלו למנות את המאפיינים הפרטיקולריים, המורכבים והייחודיים של כל אטום ואטום בחדר, המפה ההכרתית שלכם תחמיץ משהו מהמורכבות האינסופית של השטח ומן העושר של החוויה שבו הוא מונכח בהכרתכם.

החשיפה התקפה של הרזולוציה הנמוכה

בטענה ש"המפה אינה השטח" טמון אלמנט משחרר. אם אנחנו מקבלים אותה, איננו כבולים עוד אל הליניאריות והחד־משמעיות של השעיטה המערבית לעבר הגדלת הרזולוציה, וכעת אנו יכולים להגדיל ולהקטין את רמת הפירוט ואת קנה המידה של התבוננותנו בעולם. כלומר, אם ההבנה שלנו על אודות העולם משקפת ממילא הנחת רשת סטטית של תיחום והכללה על מציאות תהליכית, דינמית ומורכבת, אז אפשר לפרוש על העולם רשתות מנטליות צפופות יותר או פחות.

כאן עשוי לסייע מושג המכלול. המונח "מכלול" מרמז שמדובר ביחידה מתוחמת, חד־משמעית וברורה, אך לא כך הדבר: גבולותיו של המכלול תמיד מטושטשים, שכן כל מכלול שזור באינספור מכלולים אחרים שתצורותיהם משתנות, והוא חלק ממכלולי מקרו רחבים יותר וכולל בתוכו אינספור מכלולי מיקרו. עולם המורכב ממכלולים הוא פרקטלי ומודולרי, ואפשר לתחם אותו באינסוף אופנים מתוך נקודות מבט שונות. יתר על כן, פעולת תיחום המציאות משקפת מלכתחילה בחירה הכרתית ולא עובדה מטפיזית (שכן כאמור, המפה אינה השטח).

לפי השקפה זו, המפה של המדע המודרני בעלת הרזולוציה הגבוהה אינה נכונה יותר מן המפה הדלה, אלא רק מפורטת יותר. מכך נובע תיקוף להתבוננות בעולם ברזולוציה נמוכה; אין מדובר עוד בנקודת מבט שגויה שיש להתפכח ממנה, אלא בחשיפה אחרת של העולם, כזאת שבוחרת לקחת צעד אחורה ולהדגיש את קווי המתאר הבסיסיים והכוללניים יותר שלו. מצויה כאן ההנחה שיש תופעות - או התנהגויות של העולם - שעליהן אפשר ללמוד רק כאשר מרחיבים את המבט, לוקחים צעד אחורה ומתבוננים על רמת המטא.

במשך אלפי שנות היסטוריה אנושית סיפקו לנו מסורות הדת (וכאן אני כולל מגוון רחב של תופעות תרבותיות: משמאניזם, מאגיה, אלכימיה, אנימיזם ופאגאניזם ועד לדתות המונותאיסטיות) מפות ברזולוציה נמוכה ובקנה מידה קטן, שדרכן אפשר לתפוס את העולם, את עצמנו ואת היחסים בינינו ובין העולם. אין כוונתי לטעון שזה תפקידה היחיד של המערכת הדתית, או שהיא תמיד כוללת חשיפה תקפה של המציאות; למעשה, הדת מתווה לעיתים קרובות את תפיסת עולמה לאור מגוון רחב של אינטרסים ופונקציות פוליטיות, חברתיות ופסיכולוגיות פרטיקולריות שנקרמות בהקשר היסטורי וגיאוגרפי נתון ומשרתות אותו. יתרה מזו, אפשר לומר שמערך החיים הדתיים, על חוקותיו, אמונותיו ומנהגיו, כולל פעמים רבות גם רזולוציה גבוהה ביותר והבניה קפדנית ומפורטת של חיי המאמינים ושל תפיסת עולמם.

ובכל זאת, מערך הדמיון הדתי - לרבות המיתוס, התיאולוגיה והסמלים הדתיים - היה לאורך ההיסטוריה המרחב התרבותי והיצירתי העיקרי שדרכו ביקש האדם לתפוס בהכרתו את אותם ממדים עדינים וכוללניים של העולם, הנחשפים לנו רק כאשר אנו מרחיבים את המבט. ואף שבחיי היומיום סיפקה הדת רזולוציה גבוהה ותמונות עולם מורכבות ורב־שכבתיות שעונות לצרכים חברתיים מסוימים, היא תמיד נשאה עימה תזכורת לכך שברמה העמוקה והמהותית כל אלה מתכנסות וקורסות אל המפה הרחבה והדלה יותר של הקוסמולוגיה הדתית. כלומר, חיי היומיום של הדת התנהלו על פי רוב תוך

החזקת הזיקה בינם ובין הקוסמולוגיה והמיתוס הדתיים. אם כן, מול עולם מורכב וסבוך שאינו ניתן למיפוי מוחלט, הפרספקטיבה הדתית העניקה לאדם באופן היסטורי הזדמנות ללכוד וללכד את העולם בהכרתו ממעוף הציפור ולראותו כגילום של תנועה רחבה, פשוטה, הומוגנית, כוללנית והרמונית.

כך למשל, יש מערכות דתיות שלדידן תנועת העולם מגלמת בתוכה מאבק בין כוחות מנוגדים, כגון כאוס וסדר, אור וחושך או קדושה וטומאה (למשל בדתות הגנוסטיות ובדת הזורואסטרית); אחרות גרסו כי כוח יצירתי ואחיד שמתבטא באופן לירי, מסתורי ואניגמטי הוא הניצב בתשתית העולם (למשל בעקרון הדאו); יש שקבעו כי יסוד של אהבה וחסד שוזר את כלל היצורים בקשר סימביוטי (כפי שניכר במיוחד בתיאולוגיה הנוצרית); ויש שייחסו תודעה לא רק לאדם אלא גם לכלל מרכיבי הטבע והקוסמוס (למשל בדתות ילידיות ואנימיסטיות ברחבי העולם). לדעתי, כל הגישות האלה משקפות חשיפה תקפה, חשובה ויפה של העולם אל ההכרה שלנו.

בניגוד להתבוננות ברזולוציה גבוהה ובקנה מידה גדול, המפות ההכרתיות של הדת מבוססות על ההנחה שתופעות העולם שזורות זו בזו באופן עמוק ויסודי הרבה יותר מאשר מה שהמדע המודרני מרשה לנו לשער. במסורות המאגיה והאלכימיה, למשל, ידוע העיקרון "כמו למעלה, כך למטה" - כמו למטה, כך למעלה", שלפיו מתקיימת הקבלה של צורה, דפוס ומכניזם בין תופעות שונות של העולם המתרחשות בקני מידה שונים, לדוגמה בין גורמי השמיים, עולם החי, מבני החברה וההכרה האנושית. אמנם לא זה המקום לתקף את הפרספקטיבה המאגית, האלכימית או הדתית, אבל אבקש לטעון כי לא מופרך לשער שבהתבוננות מסוימת, העולם על מורכבותו האינסופית פועל לפי הגיונות או דפוסי-על דומים, כפי שניכר בין היתר באוניברסליות של תופעות כגון אנטרופיה, מגנטיות, סינכרוניזציה, מבנים פרקטליים ועוד. על פי רוב נעלמת הבנה זו מן הפרספקטיבה המדעית, שכאמור עולה אל קנה המידה הגדול ויוצרת הסתעפויות דיסציפלינריות שבדרך כלל אינן מקיימות קשר זה עם זה. אם כך, אפשר לומר שהפרספקטיבה הדתית מעניקה לנו הזדמנות ייחודית להיחשף להיבטים עדינים ומוכללים יותר של העולם ותנועתו, כאלה שחומקים מההכרה היומיומית שלנו ומן הרזולוציה הגבוהה וקנה המידה הגדול של המדע המודרני.

הכוח המרפא של הרזולוציה הנמוכה

אבל לא די בכך; מסורות הדת השונות מראות שהמפה בעלת הרזולוציה הנמוכה, מעבר לחשיפה התקפה שהיא משקפת, מחזיקה בפונקציה ייחודית ומהותית שהמפה המפורטת אינה מחזיקה בה: היא מאפשרת את התלכדות העולם הפנימי של האדם. דווקא מפני שהיא חסרה פירוט ומיקוד, המפה הדלה מעניקה תחושה עוצמתית יותר שלעולם בכללותו יש סדר, לכידות, מוחלטות ואחידות של מבנה, מטרה וכיוון. לא פלא אפוא שניתוחים אקדמיים רבים של הדת - למשל אלה של אמיל דורקהיים, מארי דאגלס וקליפורד גירץ - מצביעים על תפקידה של הדת במתן קוהרנטיות וסדר לעולמו הפנימי והחברתי של האדם.

בספרו המונומנטלי החוויה הדתית לסוגיה טוען ויליאם ג'יימס כי מהותה של החוויה הדתית מצויה בליכוד המרחב הפנימי של האדם: היא מבטיחה כי קיים סדר עליון ומספקת מזור ל"נפש השסועה", שנוכחותה בעולם מלווה בתחושה מתמדת של חוסר ביטחון קיומי. הפרספקטיבה הדתית מאפשרת למאמין לנוע מהרזולוציה הגבוהה של חיי היומיום אל הרזולוציה הנמוכה. כלומר, החוויה הדתית משקפת את הרגע שבו האדם מצליח לתפוס בהכרתו באופן אבסולוטי את המפה של הקוסמולוגיה הדתית, מה שמאפשר בתורו תחושה של סדר וקוהרנטיות במציאות. המסורות החווייתיות של הדת (שאותן אפשר לכנות מסורות מיסטיות) - מהיוגה, הבודהיזם והדאואיזם ועד המיסטיקה הנוצרית, הקבלה, הגנוסטיקה, הסופיות, התיאוסופיה והאלכימיה - מציעות למאמיניהן פרקטיקות של המעטה תודעתית, שבמסגרתן הם נחשפים אט אט לממדיה הרחבים, הגסים והכוללניים של המציאות כפי שהם מתגלמים במפת הקוסמולוגיה הדתית המסוימת (לדוגמה הג'הנות הבודהיסטיות, שבעת היכלי הטיירה במיסטיקה הנוצרית, עשר הספרות הקבליות ועוד). בשיאו של תהליך זה מתרחשת כניסתו ההכרתית של המתרגל למפה בעלת הרזולוציה הנמוכה ביותר וקנה המידה הקטן ביותר - זו המקריסה את מורכבות העולם לכדי קטגוריה אחת ויחידה המצויה בשורש המציאות (דאו, הוויה או אלוהים).

אם כן, מסורות הדת מספקות באופן מסורתי פרקטיקות של צמצום הכרתי, ובאמצעותן הזדמנות ללכד את העולם הפנימי סביב מפה בעלת רזולוציה נמוכה וקנה מידה קטן. זו בדיוק הסיבה שמפות אלו עדיין קיימות בזמנים המודרניים: גם כיום, תנועות תרבותיות וחברתיות רבות - מהדת הקונבנציונלית ועד מסורות רוחניות של ניו-אייג' וזרמים בפסיכולוגיה - מרבות לשוב אל העולמות הסמליים הדלים של מסורות העבר במטרה להנחות את העולם הפנימי של מתרגליהן לעבר התלכדות. הסיבה לכך היא, כאמור, שמפות אלו ממלאות תפקיד מהותי בחיים החברתיים והתרבותיים של האדם, כזה שהמפה המפורטת והממוקדת אינה יכולה למלא.

הפריחה של תחום הפסיכדליה לאחרונה מעידה גם היא על הישרדותה של הרזולוציה הנמוכה. החוויה הפסיכדלית, כמו החוויה הדתית והמיסטית, נחשבת היום תרפויטית בדיוק מפני שהיא מאפשרת ללכד את הריבוי של חוויית היומיום במסגרת של הכרה מומעטת. השצף של חיי היומיום מטושטש, ותחתיו צפה האפשרות לתפוס את המציאות בפרספקטיבת-מטא רחבה ומכלילה שמעניקה הגיון-על לעולם ולהימצאות האדם בתוכו. אפשר לומר שבניגוד לתפיסה הפופולרית, הפסיכדליה לא "מרחיבה את התודעה" אלא דווקא מצמצמת אותה.

אבל לא חייבים לפנות אל המחוזות האזוטריים של המיסטיקה, הניו-אייג' והפסיכדליה כדי לדבר בזכות תפקידה ויעילותה של המפה בעלת הרזולוציה הנמוכה בליכוד עולמנו הפנימי; כל אחד מאיתנו חווה במהלך חייו חוויות קצה, חוויות "רוחניות", שבהן זכה להתלכדות מחודשת של ההכרה סביב מפה בעלת רזולוציה נמוכה וקנה מידה קטן. בחוויות כאלה צפה התחושה שמאחורי הריבוי והמורכבות האינסופיים של העולם ושל חיינו בתוכו קיימים כמה יסודות שמעניקים להם היגיון: אלוהים, אהבה, המשכיות, טוב, ריפוי, תיקון. אפשר אף לומר שלמרות מס השפתיים שאנו משלמים מדי יום למפות המפורטות ומרובות הקטגוריות של המדע המודרני, כולנו גם אוחזים בה בעת במפות בעלות רזולוציה נמוכה וקנה מידה קטן והן יושבות בתודעתנו כמעין קרקע יציבה, ומבטיחות לנו כי קיים סדר בכל המתרחש סביבנו (גם אם אינו נטוע ברציונליות המדעית).

ככל שנלך ונעמיק בשאלות היסוד שאיתן אננו מתעמתים בחיינו - "מדוע אני כאן", "לאן אני הולך", "מה חשוב בחיים האלה", "מהו העולם" - כך נראה שהתשובות לשאלות אלו לא נעשות מפורטות יותר כי אם מצומצמות יותר. בניגוד להבטחה האמנציפטורית המגולמת במפה המפורטת, (המבטיחה להתחקות אחר הרכבו הממשי של העולם וכך אולי להגיע למהותו, דווקא המפה בעלת הרזולוציה הנמוכה היא שמעניקה לנו לעיתים ראייה חדה ובהירה של מהות העולם ושל מקומנו בתוכו.

לבסוף, אפשר לתהות אם המפה בעלת הרזולוציה הנמוכה מצליחה כל כך ללכד את עולמנו הפנימי דווקא משום שהיא מלכתחילה מאפשרת חשיפה תקפה של העולם אל ההכרה. במילים אחרות, האם החוויה הדתית מלכדת את עולמנו הפנימי מפני שבמסגרתה אנו מתלכדים עם (היבטים עדינים וכוללניים יותר של) הקוסמוס עצמו? אשאר שאלה זו ללא מענה, ואומר רק זאת: לא בכדי מתוארת החוויה הדתית פעמים רבות לא כמשהו שאנו מגלים על העולם, אלא כמשהו שהעולם מגלה לנו.

להתמסר לטשטוש

על פי רוב, מרבית מוסדות החברה והתרבות המודרניים אינם מזמינים אותנו להתבונן בעולם ברזולוציה נמוכה, ולעיתים הם אף מגנים אותה. חיי היומיום שלנו במערב המודרני מתנהלים ברובם בתחומי המפות המפורטות, היעילות והפונקציונליות של המדע, ואילו נוכחותם של מוסדות הדת המסורתיים, הן בספירה הפרטית הן בזו הציבורית, הולכת ודועכת. יתרה מזו, אנו חיים בתקופה המתאפיינת בעושר אינסופי של פרספקטיבות ומפות הכרתיות שגועשות בצינורות הדיגיטליים ונגישות לנו בכל עת, והדבר מקשה עוד יותר על ליכוד המרחב ההכרתי באמצעות מפה בעלת רזולוציה נמוכה. כך נמנעת מאיתנו לא רק הזכות לליכוד פנימי (המגלמת את המימוש הרוחני והאסתטי של חיינו הפנימיים), אלא גם חשיפה תקפה של העולם. לדעתי, התוצאה הישירה של חסך זה היא מגפת חוסר המשמעות, הבדידות, החרדה והדיכאון השוטפת כיום את העולם המערבי; אם המפה בעלת הרזולוציה הנמוכה מספקת תחושת סדר וקוהרנטיות לעולמנו הפנימי, הרי היעדרה גורם לתופעה ההפוכה. הדבר ניכר באופן מובהק בתחושת הריקנות העמוקה שמציפה אותנו לאחר שיטוט ממושך בשצף המפות ההכרתיות השוטף את המרחב הדיגיטלי.

אבל הבעיה מצויה לא רק בהיעדרה של הרזולוציה הנמוכה, אלא גם בהבטחה הכוזבת שהרזולוציה הגבוהה נושאת עימה. המחשבה ש"המפה היא השטח" מניחה שאם רק נעמיק מספיק בנבכי המציאות, נגדיל את רזולוציית ההתבוננות שלנו, נשפר את משוואותינו ונבנה מאיץ חלקיקים גדול יותר או כלי בינה מלאכותית חזק יותר, נשיג שרטוט מדויק יותר של העולם ונבין אותו אחת ולתמיד. אבל המפה אינה השטח, ולכן תמיד יחמוק אלמנט כלשהו של העולם מלפיתתו של השרטוט ההכרתי. שרטוט אינסופי של מפות לא יוכל לעולם להגיע למהותו של דבר. גם ריבוי מפות לא יביא לתחושת סדר וקוהרנטיות, אלא רק לקטגוריות קוגניטיביות מרובות שאינן מתיישבות יחדיו בתמונת עולם קוהרנטית ומשמעותית. בתקופה שבה אנו שטופים באינסוף מפות הכרתיות, דווקא חוסר הקוהרנטיות הוא המושל בשדה ההכרתי והתרבותי.

עוד יש לציין כי בשעה שהאמנסיפציה של הרזולוציה הגבוהה מתבססת על התחושה המתמדת שבעוד רגע "נגיע לשם" - שאם רק נתמיד בחשיפה אינסופית של השטח, נשיג את המפה המושלמת ונבין את מהותו של העולם - האמנסיפציה של הרזולוציה הנמוכה מעזה לומר שמה שיש לגלותו כבר נמצא בתחום הידוע. הסנטימנט שהיא דורשת שונה מזה שדורשת האמנסיפציה של הרזולוציה הגבוהה: לא עוד שעה ליניארית קדימה וחשיפה אינסופית, אלא דווקא עצירה, השהיה וצמצום. לא בכדי טענו מסורות המיסטיקה והדת שכדי לבוא בשערי המפה בעלת הרזולוציה הנמוכה של הקוסמולוגיה הדתית יש לדעת להשעות את הרעש של חיי היומיום ולהתמסר, באופן לא אינטואיטיבי, לטשטוש המבט. זוהי מיומנות לא פשוטה, הדורשת מאיתנו לחתור תחת הרצון ההגיוני לתווך את המציאות אל ההכרה ברמת פירוט גבוהה. אך מי שמסוגל לעשות זאת יזכה בחשיפה - או אולי, בטרמינולוגיה דתית, בהתגלות - של מרכיביו היסודיים והמהותיים של העולם, כזו שבכוחה לייצב את פיגומי העולם הפנימי הקולקטיבי.

מודרניות מסוג חדש

החזרה אל הרזולוציה הנמוכה דורשת מאיתנו לנסח מחדש את האופן שבו אנו מבנים את ההכרה, ובהתחשב בכך שההכרה קשורה בקשר הדוק למערכי התרבות, הפוליטיקה והמוסדות המבנים אותה - נדרש גם ניסוח מחודש (חלקי) גם של אלה. הרי איננו רוצים לשוב אל עולם תרבותי וחברתי שנשלט אקסקלוסיבית ובאופן דוגמטי על ידי מפות בעלות רזולוציה נמוכה (ולאנוח את יתרונותיה הכבירים של המפה בעלת הרזולוציה הגבוהה). אך בד בבד, איננו רוצים להמשיך ולחיות בתוך הרעש והריקנות שמייצרת החתירה האינסופית אל ריבוי קטגוריות ההבנה. לפיכך נדרשת גישה הכרתית ותרבותית חדשה, שאינה מצויה רק באחד הקצוות האלה אלא מאפשרת תנועה א-ליניארית, לא-אבסולוטית ופולורליסטית בין מפות הכרתיות בקני מידה וברזולוציות שונים.

גישה כזאת תאפשר לנו למצות במלואו את המרחב ההכרתי, תחזיר לנו שליטה על צירי ההכרה - רזולוציה וקנה מידה - וכך לאפשר תנועה דינמית בין הפונקציונליות של המדע המודרני להיבטים הרוחניים והאסתטיים של הפרספקטיבות הדתיות. גישה כזאת תוכל גם לספק מענה לתפיסה המודרנית שלפיה עלינו להניח למפה בעלת הרזולוציה הנמוכה לטובת הבנה מדויקת ומפורטת יותר של המציאות. היא נושאת עימה חזון של מודרניות מסוג חדש, שאינה מאיינת את פרספקטיבות העבר בדרך אל החדש האינסופי, אלא מבקשת דווקא לשמר ואף להחיות את מגוון המפות בעלות הרזולוציה הנמוכה שרקמו תרבויות העבר ולשלבן כפרספקטיבות תקפות לצד המפות המפורטות של המדע המודרני.

עם זאת, חשוב לציין שעל אף המשחקיות והדינמיות של גישה זו, היא אינה משקפת עמדה רלטיביסטית גרידא המבקשת להשטיח את ההבדלים בין מפות מנטליות. ההפך הוא הנכון; בהמשך למטפורת המפה, אפשר לטעון שמפות מסוימות טובות ומדויקות יותר מאחרות. מבחינה זו, אין זה סוד שהפרספקטיבה המודרנית והמדעית הצליחה לספק לנו מפות מפורטות, מדויקות ומועילות להפליא, שבעזרתן ביצענו מניפולציה חסרת תקדים בעולם והבאנו לפריצות דרך טכנולוגיות וחברתיות ששינו מהיסוד את האדם וסביבתו. יתר על כן, ההתבוננות בעולם ברזולוציה נמוכה היא תמיד התבוננות מכלילה, והיא בהכרח מחמיצה חלק מהדיוק של המפה המפורטת (אחרי ככלות הכול, ברשת רחבה יש חורים גדולים). ובכל זאת אנו חיים בתקופה שנשלטת על ידי המפה בעלת הרזולוציה הגבוהה ועל ידי ערכי הרציונליות,

היעילות, הכימות, הרדוקציוניזם והפוזיטיביזם. על פי רוב, תקופה זו מונעת מאיתנו את אותו מבט עמוק ומהותי על העולם, המגולם במפה בעלת הרזולוציה הנמוכה - מבט שבכוחו להעניק סדר וקוהרנטיות להכרה ואולי אף לחברה, בתקופה שבה הסדר והקוהרנטיות אינם נראים באופק. בזמנים אלו שבהם הרזולוציה הולכת וגדלה, עלינו לשוב אל המיומנות הנשכחת של הרחבת המבט.

ארי בן אריה הוא דוקטורנט בחוג ללימודי תרבות באוניברסיטה העברית בירושלים, עורך ומייסד של מגזין סף.
